

דפוסי התיישבות

ישראל ב"ק ידוע כמדפיס הראשון בארץ ישראל. ההתיישבות החקלאית שהקים בהר מירון ידועה קצת פחות. תהפוכות גורל והתיישבות חלוצית | **תמר הירדני**

ייתיבו לתאר בקצרה את התרשמותנו מאותו ביקור בחורבת ב"ק בהר מירון, וזאת בעיקר מפני שיוכי לא הכירה ולא סחה באוזנינו את אגדות הפלא שנקשרו באותה התיישבות חלוצית של משפחת ב"ק, ואפילו לא ידעה, כמו רבים אחרים, שיש לבטא את השם בקמץ ולא בצירי (ראו 'ארזתם לבד').

אז מה בדיוק קרה שם?

ישראל ב"ק נולד ב-1797 למשפחה חסידית בברדיצ'ב וכבר בגיל 19 פתח עם שותף בית דפוס עברי ראשון מסוגו שבגללו הוא החל להיקרא 'ישראל דער דרוק', כלומר 'ישראל המדפיס', ואילו עוזרו כונה 'לייפצ' דער גיסר' – 'לייפצ' היוצק'. בשנים הבאות הספיק הדרוקר להדפיס סידורי תפילה שונים, ועל הדרך גם התחתן עם ביילה ונולדו להם חמש בנות ובן בשם ניסן.

אלא שכאן חל טוויסט רע בעלילה כשהשלטונות יימח שמם החלו לחטוף נערים יהודים לעבודת הצבא. ב"ק, שחשש לשלום הבן יקיר לו, העמיס את מכונת הדפוס ואת הגיסר גם יחד וב-1831 עלה על אנייה לארץ ישראל. השניים השתקעו בצפת ופתחו בה בית דפוס עברי. ההצלחה הייתה כה רבה עד כי שנה אחר כך פתח ב"ק גם כריייה ושלה כרטיסים לביילה ולילדים כדי שיעלו על אנייה תורכית שתביא אותם לארץ הקודש.

יץ 1990 ואנחנו בני נוער מזיעים המטפסים במחנה סיירים של בני עקיבא במעלה

ק

הר מירון. סניף ראש העין חותר בעוז בעוד סניף רעננה מרכז מאגף מימין בתחרות הסמויה מי יגיע ראשון לגולן הניצב בפסגה. שמועות על קיצורים דרך הסבך כבר החלו להתפשט, אבל הצוות החינוכי שלנו מסרב לשמוע. "לא יעלה על הדעת שנדלג על חורבת ב"ק!" נעלבת יוכי המדריכה, "ארטיק לימון יותר חשוב לכם מההתיישבות החקלאית העברית הראשונה בארץ ישראל?". אנו ממשיכים אפוא להתנשף במעלה ההר בידיעה שהחרמש העברי הראשון ממתין לנו מעבר לפינה. כך קרה שבזמן שסניף מלאבס רוקן את מקרר הגלידות וחגג את ניצחונו עם הגיטרה של נעם יעקובסון אנחנו נתקענו רק מאות מטרים משם בקרחת יער זרועת אבנים צלויות שמש.

"זה קרה ממש פה", קראה יוכי בדומטיות, "כאן, בלב הכפר הדרוזי ג'רמק, הקים ישראל ב"ק את היישוב החקלאי שלו מהאבנים האלה שהיו פעם בתים ואורות". למראה מבטינו היגיעים מיהרה יוכי להתרגש מממצאים מומצאים. "הנה מערה מהימים ההם, והנה מתקן רחיים עתיק, וכאן אפשר להציץ לבור שבתוכו עדיין מים צלולים". נראה שהמלים "לא משהו"

מהיזומה החקלאית העברית
הראשונה נותרו שרידים דלים.
אבן רחיים בחורבת ב"ק
צילום: סוהיל מחול

ישראל ב"ק ושותפו השתקעו בצפת ופתחו בה בית דפוס עברי. ההצלחה הייתה כה רבה עד כי שנה אחר כך פתח ב"ק גם כריכייה ושלה כרטיסים לבייליה ולילדים

על מטענם הגיעו בשלום (גרשון גרא,
'כל ההתחלות', עמ' 13).

משפחת ב"ק הגיעה בשלום לצפת
המעטירה, אלא שגם כאן חל טוויסט
רע בעלילה. באותה שנה שבה הגיע
ישראל ב"ק לצפת מרדו מושלי מצרים
העות'מאנים מוחמד עלי ובנו אברהם
פאשה בסולטן שבאיסטנבול. הם כבשו
את סוריה ואת ארץ ישראל במערכה
שעליה תוכלו לקרוא בוויקיפדיה
בערך 'המלחמה המצרית-עות'מאנית
הראשונה', ואברהם פאשה העתיק את
מגוריו מקהיר לעכו. ממקום מושבו
החדש הנהיג הפאשה מהלכים רעננים
כמו ביטול חוקים מפלים נגד בני החסות
היהודים והנוצרים, וגיוס בכפייה של
צעירים מוסלמים במקום להשתמש
בצבא שכירי חרב כמקובל. הרוחות
התלהטו, וב-1834 העסק התפוצץ כאשר
המוסלמים התמרדו נגד השלטון במה
שמכונה מרד הפלאחים, ועל הדרך
תקפו כרגיל יהודים. במהומות נפגעו

אלא שכאן חל עוד טוויסט רע בעלילה
כשעל האנייה איפשהו בין הים השחור
לים מרמרה שמע ניסן בן ה-17 שיחה
מהוסה בין רב החובל לעוזר שלו – יש
אומרים שהדבר נפלט לקפיטן ברוב
שכרותו – והבין שהלה מתכנן להוביל
את היהודים שעל האנייה לשוק עבדים.
הבחור הנרעש עורר מהומה רבתי והביא
את יושבי האנייה אל הסיפון כדי למלוך
את ראשו של הנבל. גרסה מפולפלת
יותר, המובאת בספר 'כל ההתחלות',
טוענת כי ב"ק הצעיר ניצל עגינה זמנית
של האנייה בדרדנלים לצורכי אספקה
כדי לחמוק החוצה ולערב בשערורייה גם
את המושל התורכי המקומי, והלה חטף
קריזה על רב החובל:

המושל ... נתן לו באבי אביו השיכור,
ושלח שני שוטרים ללוות את העולים
עד העיר איזמיר. כן החתימו אותו
השלטונות התורכיים על התחייבות
להביא עמו בחזרה אישור חתום
משלטונות נמל עכו שאכן הנוסעים

ארזתם לבד?

◀ במשפחת ב"ק נטושה מחלוקת האם ראשי התיבות נולדו מאב המשפחה שהיה בעל קורא או שמא משהו במעלה השושלת מת על קידוש השם ולפיכך בנו כינה את עצמו 'בן קדושים'. כך או כך, אין חולק שהשם הוא Bak ולא Bek, כפי שמופיע על שלטי ההכוונה באנגלית לחורבת ב"ק.

◀ בגלגולה החדש בירושלים הפכה משפחת ב"ק לעמוד התווך בקהילה החסידית בעיר. הבן ניסן יזם את הקמת השכונה העברית קריה נאמנה ליד שער שכם שנקראה על שמו 'בתי ניסן ב"ק', ולימים הקים את בית הכנסת תפארת ישראל, זה שהסיר את כיפתו לכבוד הקיסר פרנץ יוזף (ראו תמר הירדני, "שמים כיפה", גיליון 40). ישראל ב"ק פתח בית דפוס חדש ואף קיבל ממונטיפיורי מכבש דפוס אנגלי משוכלל שאותו כינה 'מְשֻׁאֵת משה ויהודית' והקפיד לציין זאת בספרים שהדפיס באמצעותו. המכבש ההיסטורי מוצג כיום משום מה במרכז הבינתחומי בהרצליה.

◀ שתי בנות נולדו לישראל ב"ק מאשתו השנייה. הצעירה שבהן, מינדל, נישאה לימים לישראל דוב פרומקין מייסד עיתון 'חבצלת'. רוצים לנחש מי הדפיס את 'חבצלת' מיום היווסדו ב-1863 ועד יום מותו ב-1874?

מונטיפיורי התרשם והעניק לב"ק מכבש דפוס מפואר

צילום: מוזאון לתקשורת, ביה"ס סמי עופר לתקשורת, הבינתחומי הרצליה

יהודים מירושלים, משכם ומחברון, אך הנפגעים הגדולים באמת היו יהודי צפת שבמשך 33 ימים ארוכים סבלו תחת ידם של שודדים, אנסים ורוצחים. פרטים מחרידים בעניין זה מחכים לבעלי לב חזק בלבד בערך 'פרעות צפת (1834)' בוויקיפדיה.

ב"ק ידידנו היה בין הנפגעים בצפת. בית הדפוס שלו נבזז, ואותיות הברזל העבריות שהובאו בעמל מברדיצ'ב הותכו לכדורי רובה. כשניסה להגן על רכושו הוא הוכה באכזריות על ידי ההמון, ורק בנס לא עבר למצב בר מינן. למזלו הסתכם הנזק רק בצליעה כבדה עד סוף ימיו, אבל לבה של ביילה המסכנה לא עמד באירועים והיא נפטרה זמן קצר אחרי הפרעות. הפאשה המעוצבן דיכא את המרד ביד קשה, ומי שלא נתלה בחוצות העיר אולץ לפצות בסכומי כסף גדולים את היהודים שבהם פגע.

עלייה על הקרקע

מה הקשר בין כל זה לבין ההתיישבות החקלאית העברית הראשונה בהר מירון? ובכן לב"ק לא הייתה שום תכנית לגדל מלפפונים בג'רמק, אלא שכאן חל טוויסט טוב בעלילה, כמתואר בעברית מקראית נמלצת בזיכרונותיו של הדווקר שפורסמו בכתב העת 'חבצלת':

וה' נתן את חניני בעיני השר הזה ואת כל אשר שאלתי ממנו לא אָצַל מאתי' ('חבצלת', ר"ח שבט תרל"ב, 11.1.1872, עמ' 106).

איך זה קרה? כלומר למה הפאשה נדלק דווקא על ב"ק? תלוי את מי שואלים. במקורות אחדים מסופר שכאשר אברהם פאשה חזר לעכו מדיכוי המרד הוא חטף בדרך מלריה קשה. בכל המחזור לא נמצא אף רופא שהצליח לטפל בו, עד שהזעיקו מצפת את המדפיס היהודי ב"ק שנודע במקרה גם כמחסל מלריה מקצועי. אחרי שהציל את חיי הפאשה הפך ב"ק לידידו, מה שהביא לפתחו את הדרוזים יושבי הכפר ג'רמק שעל הר מירון. אלה סבלו מנחת זרועו של שבט תוקפני מפקיעין שכיסח אותם בהטלת מסים ובגנבת יבולים, וביקשו מב"ק שישתדל עבורם אצל חברו ובתמורה הבטיחו לו מחצית מאדמות הכפר. אחרי שב"ק שכנע את הפאשה להוריד את הפקיענים מגבם של הג'רמקים קיימו האחרונים את דברם, וכך נולד המשק החקלאי העברי הראשון בארץ ישראל בעת החדשה דווקא בהר מירון. בספרו של אליעזר רפאל מלאכי 'פרקים בתולדות היישוב הישן' מופיעה גרסה המבטלת מכל וכל את סיפור המלריה, וטוענת כי הפאשה לא העניק שום יחס מועדף לב"ק אלא הציע ליהודים רבים שנפגעו בפרעות פיצויים בצורת אדמות של ערבים, רק שבניגוד לב"ק כולם סירבו מרוב פחד. בזיכרונותיו של ב"ק עצמו אין זכר להבטחה כלשהי שקיבל מיושבי ג'רמק וגם לא למלריה, אלא רק

לפאשה שהעניק לו ברוב טובו את אדמותיהם:

בשנת תקצ"ד הייתה כל העיר צפת לשלל ולבזיה ונשארנו בחוסר כל. אז שמתי פני לשר הפחה ההוא אל עיר עכו, עיר מושבו. התנפלתי לרגליו ואבקשהו חסד ורחמים ... והשר הזה חמל עליי וייתן לי כפר קטן הנקרא זארמיק לאחוזה ... לפנים היה בכפר הזה גם גנות ופרסים, אך בעת הזאת אין שם כי אם יער ואבנים גדולות, וכל מזרע הארץ ההיא הוא בין פלחי האבנים ההן ('חבצלת', שם, עמ' 106-107).

אז ב"ק קיבל גנות ופרדים בג'רמק, אבל הוא ממש לא מיהר להתנפל על המחרשה. למעשה הוא לא הגיע כלל לג'רמק, אלא רק שלח את הבן ניסן לפקח על קומץ הארסים שגיננו בשבילו את הערוגות. בינתיים הוא גם נישא מחדש לגברת בשם רייזא שהגיעה עם משפחתו מברדיצ'ב, ושיקם את בית הדפוס שלו בצפת. אלא שכאן חל שוב טוויסט רע בעלילה. בכ"ד בטבת תרצ"ז (1.1.1837) טלטלה רעידת אדמה נוראה את ארץ ישראל ופגעה במיוחד בצפת ובמיוחד בבית הדפוס של ב"ק שהפך שוב לעיסת נייר. בני המשפחה יצאו ללא פגע, למעט אחד החתנים שנקבר תחת ההריסות, אבל אז החל הדרוקר לתהות שמא רומזים לו משהו מהשמים. מסקנתו הייתה שהקדוש ברוך הוא לא רוצה אותו בצפת, אז הוא קם ונטל את משפחתו להר מירון, כפי שתיאר בזיכרונותיו:

בשנת צ"ז בירח טבת, בארבעה ועשרים בו, היה הרעש הגדול אשר הפך בחמתו את צפת וטבריה. אז נאלצתי לבוא בהכפר הזה שנתן לי הפחה, בניתי בו בתים לשבת, עשיתי לי גנות, זרעתי שדות, ועוד בשנה ההיא אכלתי לשובע מזרע הארץ. בשנה השנייה היה לי בקר וצאן, שה

מרוב גרסאות לא ברור איך זכה ב"ק בחלקת האדמה. שרידי מבנים בחורבה צילום: סוויל מחול
ב"ק העביר לבסוף את בית הדפוס שלו לירושלים. 'ספר מועדי' ה' וקריאי מועד', הקדמת המדפיס, 1843

כשבים ושה עזים, סוסים וחמורים, ובעזרת ה' גם את השבת שמרתי בכל פרטיה ודקדוקיה. גם כל מצוות התלויות בארץ קיימתי באופן נעלה. גם ביתי היה פתוח לרווחה וברכת ה' הייתה על כל פעולתי בבית ובשדה. אם כי המקום ההוא איננו מקום זריעה, כי אבנים רבות בו, בכל זאת ידי עשתה חיל וה' היה בעזרי (שם, עמ' 107).

חוות ב"ק הפכה אפוא תוך שנתיים למשק משגשג ופורח, עד כי אפילו

פינת החמד נעזבה ונותרו ממנה רק הריסות ושילוט המזכיר אותה
צילום: סוהיל מחול

משה ויהודית מונטיפיורי שביקרו בארץ ישראל ב-1839 הגיעו למקום ששמעו יצא בכל הארץ, כפי שתיארה יהודית ביומנה:

יום ה', 23 במאי, צפת. בשעה התשיעית כבר עמדו הסוסים ערוכים ומוכנים על יד הפתח, ואנחנו עלינו עליהם ללכת לג'רמק ... והנה בנו של הרב ישראל (ב"ק) עולה בסוסו על ההר לקבל את פנינו, ונדע כי אביו הרב מחכה על בואנו ... הנשים שהיו יפות מאוד והטף נשקו לידי טרם ארד מעל סוסי ... כל בני הבית הנכבד הזה בירכו אותנו ברכת אהבה ורצון וישלחנו בתפילותיהם (זאב ענר, 'לטייל עם הסיפורים', עמ' 40-41).

משה מונטיפיורי התרשם עמוקות ממשק ב"ק, וביומנו כבר פנטז איך יחכור מהסולטן מאתיים כפרים סביב צפת שבהם יקים מושבות עבריות דוגמת זו שבג'רמק, אלא שכאן חל טוויסט רע בעלילה. לסולטן התורכי נמאס מהמורדים המצרים, ובסיוע המעצמות הוא סילק אותם מכס השלטון והשיב לידי ארץ ישראל רבתי, כפי שתוכלו לקרוא בוויקיפדיה בערך 'המלחמה המצרית-עות'מאנית השנייה'. הב"ק

הבינו שהמסיבה נגמרה. הם ארזו את הפקלאות וברחו מג'רמק לירושלים, לדאבון לבו של הדרוקר:

לולי הנסיבות הרבות וצרות שונות אשר באו עלינו בשנת צ"ט לרגלי המלחמה הנוראה בין אדוננו הסולטן ובין פחת מצרים, אשר בעבורן הוכרחתי לעזוב את הכפר הנחמד ההוא ולבוא ירושלימה, כי עתה הייתי מאושר ('חבצלת, שם, עמ' 107).

מאותה התיישבות חקלאית עברית קצרת שנים בג'רמק נותרו כיום רק שרידים דלים של מבנים ומטעים המכונים חורבת ב"ק. זה לא משהו ששווה לוותר בשבילו על ארטיק, אבל אם כבר הגעתם בשביל ישראל עד לפסגת הר מירון כדאי להשקיע עוד כמה מאות מטרים כדי לחלוק כבוד לדרוקר שהקדים בארבעים שנה את חלוצי גיא אוני. ם

תמר הירדני

מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שכטר, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן-צבי, חוקרת ירושלים וסופרת ילדים

מודיעין שלום

איפה לאכול?

סעודתא

צומת מירון
כשר, בשרי, 04-9507722

גאלו ביסטרו

צומת מירון
כשר, בשרי, 04-6991550

חומוס גאולה

מירון
כשר, פרווה, 04-6772752

עוד באזור

גן לאומי ברעם

בית כנסת מתקופת התלמוד
כניסה בתשלום, 04-6989301

מערת פער

בולען קרסטי המנקז מימי גשמים
כניסה חופשית

יקב רימון

מרכז מבקרים, סדנאות וטעימות
פארק תעשיות רמת דלתון
כניסה בתשלום, 04-6822325